

Põlvnemislugu

Nr. 35

August
2003.a.

Sugu ei lahku soosta, võsu ei veere kannusta. (Väike-Maarja)

Randlased

Eestimaa randade esmaasukad olid lõunast tulnud hülgekütid, kes taganeva mannerjää ääre alt oma saaki jahtisid. Nende võim kestis tuhandeid aastaid.

Esimese aastatuhande lõpus valitsesid meie randu viikingid, kes tulid Skandinaaviast ja nakatasid selle eluviisi ka meie endiste hülgeküttide järglastele külge. Kõige andekamad õpilased olid saarlased, keda üle Läänemere kardeti.

Teise aastatuhande alguses ilmusid meie randa Saksa kaupmehed, eesmärgiks äriajamine soome-ugri hõimudega nii Läänemere kaldail kui praeguse Venemaa avarustel. Relvastatud kaupmeeste jõugu (hanse) kaitset kasutasid ka esimesed misjonärid, kes Maarjamaa randa ristiuku tõid. Nende kuulsaim ninamees oli piiskop Albert, Mõõga-vendade Ordu looja ja Riia linna asutaja. Mõõgavendade esimene mure Saaremaa randades oli viikingivaimu mahasurumine ja merepaatide hävitamine.

Siis tuli seitsesada aastat orjaööd, mil Eestimaal võõras võim valitses ja randlane mitte oma tahtmist mööda elada ei saanud. Ometi sündis ka sel ajal tublisid kalamehi ja meremehi, sekka laevameistreidki. Ja üks oli ka vandi-raiujaid, salapiirituse vedajaid, kupsasid, mündrikke, lootse, kalakümnikuid ning niisama haakriku kogujaid. Meri toidab randlasi riigikorrast sõltumata.

Randlaste põlvnemisloos on veel palju valgeid laike. Siiski võib rahuldustundega tõdeda, et seltsi Tallinna, Pärnu, Virumaa ja Saaremaa osakondades joonistatakse sugupuudele oksi, mis rannaküladesse juhivad. Loodame, et maikuus Haapsalus avatud sugupuude näitus paneb aluse seltsi Läänemaa osakonnale. Ning et Saaremaa näitusel (mis sügisel tuleb) mõne viikingi või hülgeküti järglasi leida võib.

Kalle Kesküla
Saaremaa osakonna esimees

MIHKEL KALLAS, TEMA ÕED JA VENNAD

Mall Jõgi

Laiem avalikkus teab, et Eesti suurmeeste Rudolf ja Oskar Kallase isa Mihkel Kallas elas Kaarmal, oli seal köster-kooliõpetaja.

Mihkel Kallas ise on sündinud naabruses asuvas Karja kihelkonnas, kus praegugi elab rohkesti tema õdede ja vendade järeltulijaid.

Oskar Kallase Kultuuriloolisesse Arhiivi antud paberite hulgas leidub märkmeid tema suguvõsa, eriti isapoolse suguvõsa kohta. Neist nähtub, et ta on hoolega otsinud oma esivanemate jälgi: nimesid, vähimaidki andmeid nende kohta.

Oma kirjatöös olen kasutanud ka Aino Kallase kirjutisi, samuti Gustav Ränga mälestusi.¹

Mälestusi ja märkmeid ei saa alati usaldada. Neis leidub ebatäpsusi, sest inimese mälu on ekslik, nagu inimene isegi. Mälestuste puhul ei saa välistada ka inimmälu omadust unustada, ühendada eri aastatel ja eri inimestega toimunut. Ei saa välistada ka puhtinimlikku psühholoogilist kaitserefleksi: unustada ebameeldivad asjad, esitada enda ja oma lähedaste jaoks soodsaid ja positiivseid tõlgendusi.

Sellegipoolest arvan, et mälestustest ja märkmetest saame kokku üsna tõepärase ajapildi, seda enam, et mälestused ei ole enamasti kuiv kroonika. Ka mälu eksimused iseloomustavad mingis mõttes ajapilti ja muidugi ka mäletajat ennast. Mälestustes on üksikasju ja detaile kunagi elanud inimestest, mida me kirikuraamatute väga huvitavatest sissekannetest ei leia.

Mihkel Kallas on sündinud Karja kihelkonnas Veske külas Mäe talus 17. augustil 1824. On teada, et tema isa oli Mäe Toomas, kes oli sündinud Õeste külas. Mäe Toomas elas aastatel 1787—1860 ja kandis juba Kallase nime. Tooma isa oli Mäe Jüri ja ema oli Kadri. Jüri suri enne 1824. aastat ja Kadri 1827. ja 1830. aasta vahel. Nende kohta ei leidu andmeid Karja kirikuraamatuis, mis hävisid 1834. aasta tulekahjus. Tooma naine oli Reet (1788—

¹ A. Kallas. Elukaaslane. Tallinn, LR, 1999; A. Kallas Mu saatuse maa. Vadstena, 1947; G. Ränk. Sest ümmargusest maailmast. Stockholm, 1979.

1857), tal oli 1 vend ja 3 õde. Reeda isa oli Jurnas ja ta oli põllumees. Toomal ja Reedal oli Oskar Kallase andmetel kokku 10 last, 6 poega ja 4 tütar.

Kallaste suguvõsa uurija Eva Niglas on leidnud kirikuraamatutest andmeid seitsme lapse, nelja tütre ja kolme poja kohta. Tema andmetel sirgusid Mäe talus, Tooma ja Reeda peres tütre Ann (s. 1815), Viuu (s. 1818), Madli (s. 1826) ja Ingel (s. 1833) ning pojad Tõnis (s. 1820), Mihkel (s. 1824) ja Kustu (s. 1831). Rohkemate poegade kohta ei ole andmeid leitud. Võimalik, et nad on surnud väikeste lastena.

ANNI LUGU

Vanim tütar Ann oli abielus Hindrik Kipperiga (10. XI 1801 – 23. IX 1850). Kirikuraamatud ütlevad, et neil on olnud viis last Mihkel, Riidu, Madli, Viuu ja Ado. Noorim lastest Ado on sündinud umbes seitse kuud pärast Hindrik Kiperi surma: 1. mail 1851.

Ann on ainuke Mihkel Kallase õdedest-vendadest, kellest Aino Kallas on kirjutanud. Muidugi põhjusel, et selle naise saatus on olnud erakordne ja dramaatiline. Lugu, mis juhtus temaga, ei kuulukski nagu ühe XIX sajandi esimese poole eesti talupere ellu. On dramaatiline ja kirglik. Ka Aino Kallas on sellest talupojatragöödiast kirjutanud küllaltki lühidalt. Ilmselt põhjusel, et omal ajal ja veel hulk aastaid hiljem oli kogu see sündmus ikka suur häbi – siin võiks kasutada ka moodsat sõna stress – kogu perekonnale. See ei olnud niisugune lugu, millest rääkida, mida poetiseerida või heroiseerida. Kogu seda hirmsat sündmust püüdis perekond pigem unustada.

Aino Kallas kirjutab romaanis “Ants Raudjalg” köster Mihkel Raudjala siniste kaantega vihikust, milles oli kirjas perekonna suur saladus, millest köster mitte kunagi ei rääkinud. Mihkel Raudjala prototüüp on Mihkel Kallas.² Üsna ligilähedaste sõnadega kirjutab ta sellest vihikust ning ühtlasi perekonna suurest saladusest ja häbist ka Oskar Kallase mälestusele pühendatud raamatus “Elukaaslane”.

Niisiis oli Aino Kallase järgi Mihkel Kallase vihikus kirjas järgmine lugu:

“Mu õde Anne oli juba varakult sattunud Kuradi püünistesse, kes pärani lõugadega ähvardab meid kõiki oma kurku neelata. Kui ta oli sünnitanud oma seaduslikule mehele, Väljaotsa Peetrile, kolm last seaduslikus abieluvoosis, täideti ta sõda lihliku armastusega oma sulase Jüri Aadupoja vastu, kellele ta liiderlikult ja vabaabielus sünnitas nenda lapset, sohipoja. Aga veel suuremaks läks Vana Kiusaja võim nende kahe armetu patustes südames, kuni nimetatud Jüri Aadupoeg mu õe Anne nõusolekul surmas alatul kombel oma peremehe ja leivaisa Väljaotsa Peetri.

Selle kuritöö eest peksti neid kõigepealt viitstega avalikult ja kogu rahva silme all kolmel pühapäeval järjestikku ja seejärel küüditati vangitapiga külmale maale Siberisse.

*Seda kõike olen kirjutanud ja üles tähendanud hirmsaks hoiatuseks ja raske südamega oma lihase õe pärast, ometigi lootes, et ta veel oma viimsel tunnil, millest mul pole küll midagi teada, oma meelt on muutnud ja patukahetsuse kaudu Meie Issanda armu osaliseks saanud.*³

Kommentaariks nii palju, et kuigi Mihkel Kallase paberid on üle antud Kultuuriloolisele Arhiivile, ei ole nende hulgas siniste kaantega vihikut, kus oleks kirjas õde Anni (või Anne) lugu. Mihkel Kallase esimeses isikus kirjutatud tekst ei ole autentne tsitaat, vaid kirjanduslik fiktsioon.

Võiks ju oletada, et “Surmava Erosee” autor Aino Kallas on toonud oma loominguga jõuliste armastavate naiste, suurte kirgede ja tragöödiate maailma oma mehe suguvõsa pärimustesse. Lugu on aga siiski toimunud. Ka Gustav Ränk, õde Viuu järeltulija, on oma mälestustes kirjutanud perekonnas toimunud kurbmängust:

“Juba lapsepõlves on Emme perekonnaringis sündinud kohutav tragöödia, mis kogu kihelkonna võpatama pani. Selle kurbmängu üheks osaliseks oli üks tema tädidest, kes oli saanud mehele kusagile Pammana kanti, mere äärde. Seal oli juhtunud siis niisugune ennekuulmatu lugu, et noorik armunud sulasesse, mille tagajärjel oli last oodata. Mil määral peremees ise sest loost teadlik oli, pole teada, kindel on aga, et patustajad otsustasid mehe kavalal kombel hukata ja siis abielluda.

Vandenõu oli küll hästi läbi mõeldud, kuid ei õnnestunud soovikohaselt. Peremehe hukkamiseks oli valitud päev, mil kõik asjaosalised pidid üheskoos kusagile sõitma. Enne seda olid vandenõulased niiviisi kokku rääkinud, et sulane, kes juhib hobust, ajab selle lõhkuma, nii et vanker kivi otsa põrgates ümber läheb. Siis võis ju juhtuda, et mees kivile kukkudes surma saab. Nii võis vähemalt asja pärast seletada. Kõik läkski, nagu mõeldud, kuni vankri ümberminekuni. Kuid surmahoopi mees kukkudes ei saanud. Kätega tuli täide viia, mida juhuse puudu jättis: petetud peremees löödi peadpidi vastu kivi, just nagu oleks ta sinna kukkunud. Võibolla oleks see mõrv jäänudki saladuseks, kui mehe suust poleks surmahirmus kostnud nii vali röögatuse, mis rannavalvurid, tongrid, kohale kutsus. Sinna reetliku kivi juurde see vandenõu lõppeski. Mõrvarid tabati sealsamas värskelt teolt, löödi raudu ja saadeti eeluurimisvangistusse, kus naine sünnitas ka lapse.

Tuli kohus ja seal ei olnud muud otsust oodatagi, kui eluajaks Siberisse. Kuid enne külmale maale saatmist, tuli süüdlastel läbi käia veel “puhastustest”, kui selleks lugeda vitsutamist Karja kiriku ette tiigi kaldale püstitatud häbi-postis, koguduse silma all. Vaatamata talvisele ajale on nuheldavad pidanud oma hoobid vastu võtma paljale ihule. Sulane saanud nii palju vitsahoope, et ta juba teel Kuressaare vangimajasse on küüdireel surnud. Naine on pääsenud kergemalt, kuulu järgi oma venna, Mihkel Kallase eestkostel või altkäemaksu tõttu soldateile, kes seekord vitsanuhtlust jagasid. Hoiatuseks teistelegi nõrkadele hingedele liiderliku patulangemise eest oli terve

² A. Kallas. Kogutud teosed. I. Mere tagant. Ants Raudjalg. Trt., 1929, lk 158.

³ A. Kallas. Elukaaslane. Lk 44–45.

*kogudus ühes lastega käsutatud seda jäledat kohtumõistmist pealt vaatama. Et keegi sest vaatamängust poleks ilma jäänud, on kästud vanemal regedel püsti seistes lapsi oma süles kõrgemale upitada. Sulase enneaegse surma tõttu tuli siis sel patusel naisel teha vaevarikas teekond Siberisse üksinda. Seal Venemaal kurikuulsas sunnitöölise riigis on ta elanud veel kaua aega. Vanaema jutustas mõnigi kord tema kirjadest, kus oli räägitud igavusest, mille peletamiseks oli palutud kodunt järele saata villakraasid ja vokk, et kedrata lõnga neist pikkadest villadest, mida ringihulkuvad lambakarjad põõsaste otsa kaotavat. Asukoht pidi siis olema kusagil Lõuna-Siberi rohtlaante piirkonnas.*⁴

Õde Viiu oli perekonnas vanuselt järgmine laps. Võib arvata, et õdedest-vendadest olid just temal Anniga kõige lähemad suhted. Kui Gustav Ränk kirjutab Anni Venemaalt saadetud kirjadest, mida on meenutanud vanaema Reet, pidi Reet olema neist kuulnud oma emalt Viiult. Noorem õde ei olnud ilmselt katkestanud sidemeid oma patuse vanema õega, vaid pidas temaga kirjavahetust ja saatis talle Siberisse järele koguni kraasid ja voki.

KUI JÕGI JA KALLAS KOKKU SAID

Mihkel Kallase õde Viiu abiellus vabadikust naabrimehe Jaen Jõggiga, mille kohta Gustav Ränk mälestusteraamatus "Sest ümmargusest maailmast" kirjutab, et see oli tol ajal külas suur nali: Jõgi ja Kallas said kokku.⁵ Jaeni ja Viiu hauad olid Karja vanas surnuaias 1960. aastatel veel olemas, nüüd enam mitte.

Viiu ja Jaeni lastest kasvasid suureks 4, 3 tütart ja 1 poeg. Poeg Mihkel Jõgi on minu isa Olev Jõe vanaisa, tütar Reet meie rahvakultuuri suurmehe Gustav Ränga vanaema. Reeda järeltulijate hulgas on ka laulja Hendrik Krumm, akadeemik Lembit Krumm, Orissaare vallavanem Raimu Aardam, näitleja Ott Aardam jt.

Sugulussidemed Mihkel Kallase perega – mis siis, et küllaltki kauged – olid Gustav Rängale eriti olulised. Ta on oma vanaemast – Kangru Emmest – ja tema perest kirjutanud kütkestavalt mälestustes. Gustav Ränk oli elu lõpuni veendunud selles, et tema enda ja ta sugulaste vaimne potentsiaal ja huvi on kandunud edasi naisliini pidi olles pärit Kallaste perest. Igatahes kinnitas ta seda mulle veel oma eluõhtul.

TÕNIS JA LIISU

Vanuselt järgmine on olnud poeg Tõnis, kes abiellus 40-aastaselt Liisu Lõhmusega. Neil on olnud 6 last, kuid see osa suguvõsast ei ole veel põhjalikult läbi uuritud. Siit võib tulla veel põnevaid üllatusi.

MIHKEL KALLAS LEISI VALLAST

Mihkel Kallas on oma õdedest-vendadest kõige tuntum, samuti tema järeltulijad. 1843. sai 19-aastasest poisist Kaarma kõster-kooliõpetaja, kuuldavasti hea lauluhääle pärast. Kaarmal elas ta üle 50 aasta, koolitas pojad ja tütreid, juhatas laulukoori, oli eeskujulik põllumees ning aiapidaja.

Mihkel Kallas abiellus Karja kõstri Carl Allase tütre Miinaga (Wilhelmine). Neil oli 6 last: Rudolf Gottfried, Ida (abiellus Carl Heinrich Niggoliga), 2 Eduard Friedrichi nime kandvat poega, kellest üks suri lapsena ja teine 42 aasta vanusena Venemaal, Vjazma linnas, kus ta töötas kooliõpetajana, Minni (abiellus Johann Kirotariga, ristinimi oli tal samuti Wilhelmine nagu emalgi) ja noorim, Oskar Philipp. See pere on Eesti kultuuriloos väga tuntud.

Rudolf Kallas oli hinnatud kirikuõpetaja, "vägev jutlustaja", nagu teda on iseloomustatud. Aga ka EÜSi sinimustvalge lipu õnnistaja, ühiskonnategelane, väljapaistev psühholoog ja matemaatik. Oskar Kallas oli samuti renessansilikult mitmekülgne: rahvaluuleteadlane, Eesti Rahva Muuseumi asutaja, Eesti Vabariigi esimesi diplomaate. Ta abiellus Aino Krohniga, kellest just Eestis ja kõigepealt Saaremaa ainekku kasutades (novellikogud "Mere tagant" I ja II) kujunes kuuluis kirjanik. Ka Mihkel Kallase tütardest Ida Niggolist ja Minni Kirotarist said haritlasperede emad.

MÄE TALU PEREMEES

Noorim vendadest – Kustu – jäi Mäe talu peremeheks. Tal on olnud kaks naist – Viiu ja Leena. Kustu järeltulijaid elab Leisi kandis praegugi rohkesti. Ja ka Mäe maja on olemas, tõsi küll, mitte enam selle koha peal, kus ülemöödunud aastasaja alguses, kui seal sirgusid Tooma ja Reeda lapsed. Ainult vana, praeguseks umbes 300-aastane pärn sirgub endisel kohal.

SUGUVÕSA HIIUMAA HARU

Õde Madli abiellus Jaak Vaheriga, kuid suri varakult, 27 aasta vanusena. Nagu tol ajal tihti kombeks, abiellus Jaak noorema õe Ingliga. Neil on olnud 8 last. Ingli ja Jaagu tütre tütar Elise Nõges on abiellunud hiidlase Benjamin Niglasega. Nii on üks suguvõsa haru siirdunud hoopis Hiiumaale. Jausa külast pärit maadleja Meinhard Niglas on nende järeltulija. Elise õde Hilda Alide aga on abiellunud Sergei Mäekeriga. Praegune Leisi vallavanem Mart Mäeker on nende järeltulija.

KAKS AASTASADA HILJEM

Praegu, ligi kaks aastasada hiljem, saab Reeda ja Tooma järeltulijate arvu tõenäoliselt kirjutada nelja numbriga. Neid elab kõikjal Eestis, aga neid elab ka Rootsis, USAs, Kanadas, Inglismaal, Lõuna-Aafrika Vabariigis jm. Neid elab kõikjal, aga neid elab ka Saaremaal ja Karja kihelkonnas, kust on pärit nende kauged esivanemad.

⁴ G. Ränk. Sest ümmargusest maailmast. Lk 82—83.

⁵ G. Ränk. Sest ümmargusest maailmast. Lk 82.

Toomas Kallas 11. XII 1787 — 29. II 1860

Reet 1788 — 9. VII 1857

Toomal ja Reedal oli 6 poega ja 4 tütart (Oskar Kallase märkmetest).

Andmeid on seitsme lapse kohta:

Ann Kallas (1815 – ?) – **Hindrik (Henrik) Kipper** (ca 1801 – 23. IX 1850)

Viiu Kallas (1818 – 22.VIII 1894) – **Jaen Jõgi** (1815 –23. XII 1869)

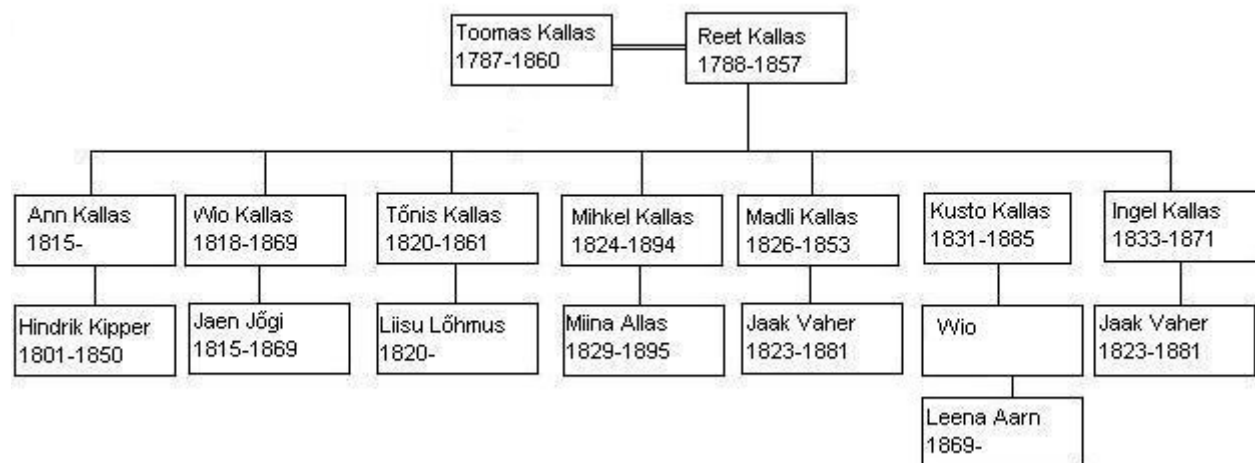
Tõnis Kallas (26. XII 1820 – 11. XI 1861) – **Liisu Lõhmus** (1820 – ?)

Mihkel Kallas (17. VIII 1824 – 31. V 1894)– **Wilhelmine Allas** (25. I 1829 –19. IX 1895)

Madli Kallas (10. X 1826 – 1853) – **Jaak Vaher** (11. III 1823 – 2. VII 1881)

Kustu Kallas (18. I 1831 – 2.VI 1885) – 1. abikaasa: **Viiu**; 2. abikaasa: **Leena Aarn**

Ingel Kallas (18. XII 1833 – 1871) – **Jaak Vaher** (11. III 1823 – 2. VII 1881)

Miku Kaareli suguvõsast

Volli Mäeumbaed

MIKU KAARELI päritolu võib alustada Kiriku-Selja külaga, kus Selja Mardi poeg Siim abiellus vahetult pärast Põhjasõja-aegset katku (1710-1711) 2. veebruaril 1712 Liiste Prooso tütre Ingeliga. Enam kui sajand hiljem, 1835. aastal said nende järglased perekonnanimeks ULPMANN.

Kiriku-Selja Juhani poeg Siim (Miku Kaareli vanaisa) oli pärast abiellumist asunud vabadikukohale ja sai perekonnanimeks (rahvasuus liignimi) TISLERULPUS, kuna toitit oma peret ka tislertööga. Siimu pojale, nagu kombeks oli, pandi vanaisa - Juhan (sünd. 1831) - nimi. Ta abiellus 3. aprillil 1855 Lelu küla vabadiku Ado (1800-1886) ja Mare (1795-1878) tütre Mare Mohnsoniga. (Haruharva esinev juhtum, mil tütrele pannakse ema nimi!) Eelnimetatud Juhan ja ta naine Mare olidki tulevase Miku Kaareli isa ja ema.

Järgnevalt lähemalt Kaareli emapoolsest suguvõsast, kellele on vähe või pole üldse tähelepanu pööratud. Ado oli pärit Muhust ning asunud oma perekonnaga elama Hiiumaale Keina kirikumõisa Selja külla, töötades kirikumõisas kangruna. Siin hüüti teda Muhu Adoks. Poeg Jürist (1826-1898), kes oli oma hariduse saanud Muhu kihelkonnakoolis, sai Mänspe kabeli köster ja alates mardipäevast 1862 ka Mänspe kõrtsis avatud külakooli juhataja-õpetaja. Kõrtsmik müüs esimesel koolitalvel samas majas ka õlut ja viina, nii et vahel tuli kõrtsilärmi tõttu õppetöö katkestada. Olgu öeldud, et enamik Hiiumaa kõrtse suleti 1863. aastal. Paljudest neist said külakoolimajad. Käesoleval sügisel möödus seega Mänspe külakooli (kirjutuskool) asutamisest 140 aastat (kool suleti 1966). Mohnsonide (uues kirjaviisis Moonson) perekond asus Lelult Mänspele elama.

Ajalooallikaks võivad olla ka hauakirjad jms. Mänspe kalmistult leiame mitu kiviristi, millesse on raiutud peale kodanikunime, sünni- ja surmadaatumite ka mõningaid muid eluloolisi andmeid. Paar näidet seoses käesoleva teemaga. Ühelt kiviristilt loeme muu hulgas, et Moonson Adol ja Marel oli 56 abieluaasta jooksul neli last. Teisel, Jüri Moonsoni ja ta naise Tiiu (1828-1914) kalmule paigutatud kiviristil seisab: "Siin puhkab rahuga Mänspäe Köster-Koolmeister Jüri Moonson..." Teksti kirjalikult näitab, et rist on hauakünkale asetatud hiljem, algse risti asemele. Samalt ristilt saame teada, et ta "elas abielus" 48 aastat ning neil oli viis last, kellest poeg Johannes suri kaheaastaselt ja maeti perekonna matusepaigale 1862. aastal.

Poeg Joonasest (sünd. 1851) sai pärast Kaarma Koolmeistrite Seminari lõpetamist Mänspe ja Leisu külakooli õpetaja. Tema sõnade järgi olnud naisel Sofial 18,5 last, kuna üks sündinud enneaegselt. Samas vaimus võiksime Moonsonide sugupuud jätkata.

Kõik andmed räägivad, et Kaareli isa Juhan Tislerulpus ei läinud pärast abiellumist koduväiks äia Ado pole Lelule, vaid elati Kiriku-Seljal. Loomulikult võidi üksteisel vastastikku külas käia, sest vahemaa polnud eriti suur.

Juhani ja Mare neljanda lapsena sündis 11. oktoobril 1862 (u.k.j.) poeg Kaarel. Üldse sündis üheksa last, mis polnud tol ajal kuigi haruldane. Tisler-Ulpuste sugupuu koostajail on kindlasti Kaareli vendade-õdede nimed, nende sünni- ja surmaajad ning muud lähemad eluloolised andmed olemas, mis siinkirjutajal kahjuks puuduvad.

On väidetud, et Kaarel Tisler-Ulpus õppis kolm talve Ühtri külakoolis, kuid see ei pea tõenäoliselt paika. Kiriku-Seljal elavad kooliealised poeglapsed käisid oma kodule lähimas, Putkaste poeglaste koolis Rebasseljal (praeguse Käina kooli üks eelkäijaist), kuna tütarlaste kooli peeti varasemas Putkaste kõrtsihoones (kunagine kirikukõrts), mida 20. sajandil hakati Tondilossiks nimetama.

Kaareli vanem vend Villem oli juba 1885. aastal siirdunud Seljalt Kaigutsisse. 29. juunil 1886 abiellus Kaarel Kaigutsi Miku Tooma tütre Leena Raudsepaga (sünd. 31.01.1867) ning asus seejärel elama naise juurde Miku tallu, kus oli tööjõust puudus.

Äia surma järel sai Kaarelist Miku talu peremees. Kui temalt Käina Majandusühisuse poe (praegune Aure kauplus) juures üks pisut tähtsam mees küsis, mis mees ta on, sai ta vastuseks, et Kaigutsi Miku Kaareli Leena mees. Kaarel oli põline maamees, kes tegeles talutööga, olles ka aktiivne ühiselutegelane, öeldes siin-seal sõna sekka. Sageli nähti teda Käinas asutuste vahel (kauplused, vallamaja jm) liikumas. Kirglik pillimees oli ta ka. Lõõtsmoonik oli heinal ja heinaveolgi kaasas - tõmbas pilli pikaks heinakoormal kodu poole sõites jne. Kaarelil olid ka vembud veres, mis selgub ta muhedeatest juttudest.

Elu veeres igapäevast rada oma rõõmude ja muredega edasi, kuni Leenal tuli siit kurjast maailmast lahkuda. Ta suri pärast 43-aastast kooselu Kaareliga oma 63. sünnipäeva eel teisel jõulupühal 1929. aastal. Kaarelil algas lesepõli. Juba ammu enne surma öelnud Kaarel: "Kui tei teede tahate, ma saan sennega akkama, et vetan käde ja suren keige kiirema tööaegu ee!"

Naabritädi käinud Kaarelit surivoodil vaatamas, küsides: "Äi tee, kuidas see suremine peaks olema?!" "Äi ma'p tee ka. Mool see esimene kord," kostnud Kaarel vastuseks.

Kaarel heitis hinge viljalõikuse ajal, oma 76. sünnipäeva künnisel, 11. augustil 1938. Ta maeti Käina kalmistule oma abikaasa Leena kõrvale vanuselt teise surnuaeda seda aastaarvuga (1896) tähistava kõrge malmristi lähedale, kus asub ka kalmuaia ainuke kaev. Kaareli surmast möödub 2003. aastal 65 aastat.

VAARISA MÄRKMEVIHIK

Vaarisa Iwan Grumi ~1870.a kaebekiri Liivimaa kindralkubernerile Riias

Vahendanud Aldur Ruumet. Vana kirjaviisi muutmata.

Aastal 1859 said siin need walla maad mõdetud made möödja Gustawsoni läbbi, kohhe selsammal aastal jäggati selle walla maad uesti, pärris Herra Paron Nolken wõttis 11me perre ossa ühte platsi ueks Moisa nimmega Pamma mois, se puma ossa Oodri Pamma küllas sai wähhema ja sandema platsi kui enne olli, kohhe kui se uus plats olli kätte antud, räksin ma aulisse pärris Herrale ja ka selle Möddo Herrale, sedda et selle puma plats hopis wähhem ja alwem on kui enne, sedda Herra wastas wägga waljuste selle peäle, agga mödo Herra wastas "Kuida maad nenda Orjus ehk Maks" 2 aastad orjasin ma selle Oodre puma selle aegne perre mees Iwan Grum eddasi endise wisi peäl ja ootsin uut otsust, agga et sedda arro ei antud läksin ma kehhelkunna kohto. Se kohhus ütles, et pärris Herra wõib ommaga tehha kuitas tahhab. Siis läksin Herra juttule selle pärrast siis lubbas Paroni Herra omma Moisa üle watja kuuldes 62 orjusse peäwa endisest orjussest taggasi agga aulik Paroni Herra ei piddand omma lubbamist minna orjasin ikka endist modi eddasi.

Et nüüd uest Mõötust selle puma põlt hopis sandim ja kitsam olli ja Jummalast waene põllu kasso ka weel olli siis sain minna selle puma perre mees Moisa Herrale wiljakohtud wõlgo 2 aastad 10 wakka wõlgo wilja. Moisa Herra kaebas aulisse Keiserlikko Kehhelkonna Kohtu ning se Moistis, et mulle peab sama oksjon selle wõlla pärrast tehtud, minna maksin rahhaga sedda wõlgo Moisa Herrale ärra ja nenda jäi oksjoon teggematta.

1866 aastal Mihkli kuus andis Moisa Härra arro mul et pean Temmaga selle puma platsi eest orjuse ehk rahha renti kontrah teggema ja küssis selle Oodri puma kohha eest 67 rubla 30 koppikad Rahha renti, agga et se rahha wägga kõrge olli ja Maad kitsad, pallusin minna üks aasta weel orjada, kunni saab teäda, kui paljo teised perred kennel suremad platsid, makswad rahha renti.

Aastal 1867 Jürri ku 26mal päwal tullid keik kohto mehhed Tallitaja Wolli mehhed koggu wälja wima kihhelkonna kohto kasso peäl mind Oodri puma perre meest wälja wiskama agga et mul mingi suggust wõlgo ei olnud ei maggatsinis egga Moisa Herraga, siis ei teinud se nimmetud koggu sedda, ning wiis ka jalla peal sedda arro aulisse Keisrlikk 2se Kihhelkonna kohtule, ning said sealt wastust kirjaga mis nenda kulutab:

Kihhelkonna Kohto Herra Käsk – Makonna kohto Herrade kässo ning Moistmisse peal Saab Karja Moisa koggokonna kohhus ning Tallitaja selle kirja läbbi se kange käsk et Oodri Iwan saab omma puma pealt 28mal Jürri ku peawal wälja lükkatud ning puma Moisa wallitsusse holeks antud – Kihhelkonna Kohto Herra.

Nüüd ollen ma ommast kohhast ärra witud kus ma ni sure hole ja waewaga tööd ollen teinud ja majad ehitanud kaewo köwwa kalju sisse raiatud kiwwid põllust kaewatud ja põlletud. Nüüd polle kohta kusgil omma perrega kui ilma holeks.

Armolik Austud Kinneral Kubberneri Herra Minna Iwan Grumm pallun Teid weel wägga allandlikkulta selle pärrast, et minna sain 6 Oktobri ku 1869 aastal Ilse Sarema Kehhelkonna Kohto Herra käest sedda arro et need kirjad, mis minna Augusti ku Teile andsin Kurrasare linnas ja 1867 aastal Rikas et minnul Teile kohtust saata parremad arro mitte Pallusin kupio ehk witoni Mis Haus Kinneral Kubberneri Herra Möistnud on selle peale Kihhelkonna Kohto Herra ütles et temma minnule witoni ei anna ja satis uksest wälja.

Pallun Allandlikult Teid weel Mind waest alwa Minnu hädda kaibamist kulata. Mis süü pärrast on minnule ni suurt waewa tehtud et ma ommal maal pean omma Nötrade lastega hulkuma et Minnul Ma Öigust ei olle et herrad Meite Maad käest ärra wötwad ja Moisa ehhitawad se läbbi on hädda suur ja Kronu Maksud peame maksma ja Kronole mehhed andma. Kuidas saab neid kaswadud nuttu ja silma weeka. Kui Ma omma hädda päle mötlen et ma linno priuses ellan Mis peab mo südda sees ütlemä. Hädda aiab häddalema kus on meie Wanna Krono maa Öigus mis wannematte wannemad ellasid.

Ollen jubba omma hädda kaibanud et herra sest puma mis minnu kä olli wähhema ja alwema ma jälle andis kui enne olli nenda et rohkest kaks jäggu kätte sai ja üks jaggu Pamma Moisa maaks wöti 1859 aastal ja minna orjasin wanna surema ma oriust 1867 aastani. Herra lubbaminne olli aastas 62 päewa endisest oriusest taggasi agga herra ei pidanud omma lubbaminne minna orjasin ika wanna wisi 1859 aastast senni kui 1867 aastani se wahhe olli wanna surema ma oriust weel eddasi.

Minna ollen ehitanud omma heinama peale küüni enne kui made mööd tehtud ja minna tahtsin omma heinamaad küniga seltsis omma kätte saata siis lasti liisku heita selle peäle. Liisk tulli minnul et ma pean omma heinamaad küüniga seltsis pärrima agga sellegid pärrast minnule ei polle mitte antud, waid antsid teise perre mehhe kätte. Kui ma sain uut heinamaad, siis tahtsin jälle heina küüni ehida, ja mol ei olle mitte jõudo olnud, et ma saaks tedda ülles tehha, minna tahtsin ennast aitada, wötsin kätte ja teggim kolm koormad wanna küüni elgi, ja läksin nendega need ärra müüma, et küüni ülles saab ehita, agga tee peal tulli mo wasto moisa Herra, ta küssis minno keast et kus ma elled wiin? Minna kostsin temmale et ma tahhan need ärra müja ja ommale huue heinama peale uut heina küüni ehitada, siis Herra käskis need koormad Ta moisa tua, minna oort wiisin senna agga temma wöttis need kolm koormad ommale ilma et ta mulle ühhe ainsa koppiko annaks, peale sedda aias mind kihhelkonna kohto, seäl anti minnule ihho nuhtlust nellikümmend hopi.

Weel minna ollen paas kiwwi ülles wötnud, omma karjamaalt wiis üks pool sülda omma tallu maja ehitamisse tarwis, agga Herra wöttis neid ommale ja ei annud mulle sest mitte middagi. Weel 65 sülda kiwwi aeda mis heinama ümber olli tehtud, Herra wöttis käest ärra ja selle assemele andis puust ärra laggund aeda wasta, selle pärrast nüüd jäin minna wägga sure waesusse sisse, wimaks aeti mind puma peält tükki ärra wölgo ei olnud Moisa Herraga ehk magadseni aitas. Kui ma omma kahju arwan mis Maade läbbi sanud, siis on päle kue saia peäwa kümme wakka wilja nelli wak Ruggi, nelli wak odre, kaks wak kaero, kaks oinast, 4 kannä, 40 kannä munna. Kümme wakka wilja, oinad, kannad, munnad on kahhe aastane kohhus, need Päwad, willi, oinad, kaks aastad need undrehti ehk moido wötud sest Herra olli maa ue Pamma Moisa alla wötnud, 1859 aastal wötud. Mis öigusega neid päwi ehk Maksud wanna wisi Herra wöttis maad ärra.

Ma Pallun Teid Gubberneri Herrad weel, Iwan Grumm, mind on 2se Sarema kihhelkonna kohto Herra kange kässo peal seält puma majade sehelt mis minna isse ollen ehitanud, wälja widud 1867 aastal, karja ma peäle, kange külma ja lumme saio kätte, ni allastuseta et mo nödrad lapsed olleksid surma sowitud, 4 poega üks tüddar, mis süü pärrast witi mind majade sehelt wälja, wölgo ei olnud Moisa Herraga ehk magadseni aitas, lubbasin orjada pakkusin Rahha mis Herra küssis ei wötud, kui witi taewa alluste lindude seltsi.

Kui ma omma kahju arwan mis majade ehitamisseks ja puma parremaks teggemisseks ollen kullutanud, peält seitsme saia Rubla wäärt kahju – nüüd on mo issa minnu ja wendade waew keik Herrad ärra wötnud, nüüd polle jalla täit maad kus pean ma omma nödrade lastega minema, 4 poega, üks tüddar, ükski ei olle leiwa tenia, koppik ehk kaks hinge peal peäwa peal, ellada on waene kui Moisa töö! Sui aial saab 25 koppik peäwa palka, talwe aial saab 15 ehk 10 koppik peäwa palka, selle tenistusseka ei jõua perret toita. Pallun krono Moisa maad kus ellada wöin ja kronole Maksan. Seitseteistkümmend tallo maa on Moisa maaks 6 tallo Angla Küllast, wanna Karja Moisa al ühheteeisme tallo maa peal Moisa ehhitud, se läbbi on paljo maata innimessi kes tööd otsiwad.

Esimese kirja “Kubberneri Herrale” saatis Iwan Grum 1867. aastal (Karja wallast on kaasallkirjad kolme ristiga pannud talitaja Teunisi Tassane, talitaja abimehed Aleksei Waggane ja Jaen Grep, peakohtumees Aleksei Istil ning Woma Rents, Juhhan Poum).

Andmed kohtukirjade, maksudeja wölgade kohta

8 Augusti ku 1869 Kinneral Gubberner Albetindski keis andsin kiriad.

6 oktobri ku 1869 aastal kutsuti kihhelkonna kohto Herra ütles, et minnu kirjad on Rigas läbbi wadetud et mol seäl paremad ühti saja tahtsin kubid wastu anta.

3 Nowembri ku 1869 aastal keisin kihhel kohtus. Puid wanna Puma päl olli Lubhati kädde. Küsisin jälle Mis teisel kohto päw. Ette loeti kohtu Herra ütles, et temma minnule witoni ei anna ja lükas wälja.

4. 5. Novembril töin Puid ärra mis weel 2½ aastast ülle jänud need ollen ärra tonud.

1870 aastal: Joan sündind 15 Heina ku päewal Ristidud 26. Heina ku.

4 Mai ku anti kihhelkonna kohtust arro mis Posti päle sai pandud. Et minnul parremad mitte saata kui ma Postika weel saadan siis Lubbati hea Kerretäis peksa. Pallusin Ko... mis haus Kinneral Kobberneri herra moistnud on sedda polle kästud anta ... mind saatis uksest wälja.

28.mal Mihkli ku 37. koppik kihhelkonna koht.

Mihkli ku 1871 aastal kehhelkonna kohto rahha ja kohto meestele koko 37 makstud.

10 Tetsembri ku ehk Joulu ku 1871 a sai kontraht tehtud kronu Maade kohtus.

18 Tetsebril 1871 aastal sai koggokonna kohtus Tallitaja jures sai Tee andud kohto platsist 3 sültai lai ja teiselt minnu maad nii palju jälle wasto ja Protokolliriidud sel sammal päwal.

Tunnistus

Et Iwan Grum on tännasel päwal Karrala Maggasinist sedda endist mõisa wilja sanud 17 wakka 3 wakka wanast 3 külmet 2 mati Rugi ja 2 wak 1 kilmet 2 mati otra.

Iwan Grum Karralas Sel 9mal Mai kus 1872

4 Oktobril 1875 aastal Makstud 23½ koppik Tindi ja pabberde eest Karrala kohtu.

25 Oktobril 1875 aastal makstud 17 kopik Kontrah tegiade ... Raha Atla Moisas.

5 Mihkli ku 1877 aastal aias hera Reinu Wio Waher Kihelkonna Kohto ja tahtis 4 Rubla saada Wio ei maksnud mitte.

3 Wina ku siis Kihelkonna Kohtus jäle moisteti tollide pealt neliteistkümmend Rubla wis kümend neli kopik sält wötsime kirja Maakonna Kohto ja maksime 57 kopik ja wisime kümmendal Wina kul Makonna Kohto. 28 Talwe kus Maakonna kohtus kohus ütles ta ei wõi paremad moista ika nenda kui Kihelkonna Kohus moistnud on pallusime kirja teis Kohto ei andud woin sena kaibata kus tahan et se asi polle mite wiisküme Rubla wärt.

1888 aastal Jani ku 22 antsimet Ria Prokuröri kätte kiri Kansaleri.

1888 a Juli ku 13 saime Kuresare Sila Kohtust wastuse kirja.

1888 aasta Talwe ku 28 päwal panin Kuresare Posti peal kirja.

1889 aastal Januari ku 16 päwal tuli Maria (*öde Mare*)

Ülle üldine wölg.

Laenatud 10 wakka 5 küllimettu ruggisid ja 2 wakka odre. Laenatud 120 rubla.

Kaks nädaldalt pärrast Jurri päewa tulli ni kaua kui 14 nädaldalt olli meil maia töös.

Kaks nädaldalt enne Mihkli päewa tulli ni kaua kui 3 nädaldalt olli meil maia töös.

5 naela küünla raswa. 21 naela kuiwatud ellaja lihha. Ühhed wilsed püksid. 2 rublane lamma ja tal.

Mihail Grum on sedda rahha laenand omma wenna Iwan Grummile temma loomade ja warrandusse peäle 6mal Martsil 1877. aastal. Mihail Grum

Härg on weel anda, mis selajal 12 rubla maksis. Raha makstud 9mal Nääri kuul 1879 aastal (30) kolmkümmend rubla.

Seletud: 25mal Januaril 1880 aastal (10) kümme rubla.

Jüri kuus 1880 aastal: (1) üks wak odre, Püksta täis tüssi, (5) wiis naela küünla raswa.

30 Mihkli kuul 1880 aastal: (3) kolm lammast, (60) kuuskümmend rubla raha.

16. Märtsil 1881 aastal 1 wak rugid 1 wak odre.

Ma läksin 13mal Mail tööd tegema, aga 14mal Mail hakkasin tööd tegema ja olin töös kunni 21 Jaani kuuni. Üks päew ja kaks sööma wahed ära wötta.

24 Leikuse ku 1884 a Maksin kolmkümmend wiis rubla ära Mihkli kätte.

Wilema tütar Katarina maksin kolm Rubb on selge.

Juri ku 1885 aastal Maksin kolm wak rugi. Künla ku 14 1886 aastal Maksin neli wak rugi. 11 Oktob 1887 aasta maksin 2 wak rugid Mihklile.

1880 aastal [Marel] raha seletud 2 rubla. Marel seletud: 30 Mihkli kuul 1 wak rugid ½ wak odre. Marel wölg 1 wak 2 külmet rugi.

Balti kubermangude kronu maade Walitsuse kohtu.

Saaremaa Karja walla
talumeeste alandlik palumine

Meie alamal nimmetud tallumehhed olleme 1872 aastal ära kautud Karrala kronu Moisa maadest maad Moisa majatest majasid ja Moisa raud warra wiljast wilja saanud. Selle jures meile ööldi et meie peame kuu aasta sees majad ning wilja wälja maksma igga aasta üks jäggu agga kui meie sedda ei jous siis peame intressi maksma agga et meie asutamisse läbbi wägga waesed ja kehwad olleme ning meie põld on ka lahjamaks läinud sest et meil on wähhem heinamaad ja mudda-randa kui enne Mõisal olli sepärrast ei olle meie jõudnud majade ja wilja eest nenda maksta kui kohus olleks olnud agga ommeti suurem hulk meie seast on püüdnud sedda omma jõudu mööda maksta meie olleme sedda rahha 93 rubla 85 koppikad nende nelja aasta sees ärra maksnud kihhelkonna kohtu rahha on ka suur sedda tulli meil 1872, 1873 ja 1874 aastal 60 rubla 34 koppikad aasta peäle agga 1875 ning 1876 aastal 90 rubla 50 koppikad aasta peäle et meie ei olle jõudnud majade ning wilja eest nenda maksta kui kohus olli sepärrast toodi meile 2 Aprillil 1876 aastal Saaremaa kronu Maade kohtu Herra käest käsk et se rahha saaks 3mal Aprillil kõik ärra maksetud 12mal Aprillil kui kohtu päew olli läksime meie Sülla kohhut ning

kronu maade kohtu Herrat palluma et jõud ei anna maksta. Pallumine ei aitud. Selsammal 12mal Aprillil saime meie teada et soldatid on saadetud sedda ülewal nimmetud rahha meite kääst sisse sundima sepärrast läksime jälle kõik Silla kohtu Herrat palluma et meiega saaks ootetud. Kohtu Herra ütles et kubeneri herra käest on käsk tulnud rahha sisse sundita meie pallusime Silla kohtu herrat et ta meile lubba annaks Ria kroonu maade kohut palluda et meiega saaks ootetud Silla kohtu herra andis meile sedda lubba ning saatis kohtu sullasele kes soltadetega Karralas olli kirja läbbi arro et meie peäle polle tarwis soltatid saata senni kui meie saame Ria kroonu maade kohtu kirjutatud ning seält meie palwe kirja peäle arru tulleb.

Sepärrast tohhime meie aulikku Balti ma kroonu maade Wallitsusse kohhut palluda meite palwe kirja peale meitele wastust anda kas olleks wõimalik meiega odata ni kaua kui omma jõudo mööda selle ülemaal nimmetud majade ning wilja rahha wälja maksame enne ei jõua meie middagi maksta kui selle aasta Talwe kuus siis tahhame meie töeste ni palju maksta kui wähe wõimalik on.

Iwan Grumm
Joan Stamm +++
Iwan Stil +++
Mihail Kit +++
Alleksei Ränk +++
Iwan Kask +++
Weodor Mootja +++
Kiril Härmus +++

Mihail Kubar +++
Iwan Rum +++
Iwan Kuutman +++
Kiril Mikkus +++
Jakow Kask +++
Roodjon Kainel +++
15mal Aprillil 1876 aastal.

palwe kirja peäle arru tulleb.
Sepärrast tohhime meie aulikku Balti ma
kroonu maade Wallitsusse kohhut palluda me
palwe kirja peale meitele wastust anda kas
ollens wõimalik meiega odata ni kaua kui
omma jõudo mööda selle ülemaal nimmetud
majade ning wilja rahha wälja maksame enne
ei jõua meie middagi maksta kui selle aasta
Talwe kuus siis tahhame meie töeste ni palju
maksta kui wähe wõimalik on.

Iwan Grumm Jakow Kask +++
Joan Stamm +++ Roodjon Kainel +++
Iwan Stil +++
Mihail Kit +++
Alleksei Ränk +++ 15^{mal} Aprillil
Iwan Kask +++ 1876 aastal.
Weodor Mootja ++
Kiril Härmus ++
Mihail Kubar ++
Iwan Rum ++
Iwan Kuutman ++
Kiril Mikkus +++

Väljavõtteid loetust

Randlased ja elu rannas

Vana Kannel III. Kuusalu vanad rahvalaulud I. Eesti Rahvaluule Arhiiv. Toimetanud Herbert Tampere. Tallinn: K. O.-Ü. "Kultuurkoondis", 1938

Kuigi Kuusalu on vaid keskmise suurusega kihelkond, ei ole siin rahvastik oma tegevusaladelt ja laadilt kaugeltki ühetaoline. Ulatuslik rannik suunab väga arvuka rahvahulga elu merele ja loob neile hoopis teised tingimused kui maismaal. Päälegi on rannakülad, vähemalt kahel suurel neemel, eraldatud maaküladest võrdlemisi suurte kauguste ja tühjade maa-aladega. Need kaks Kuusalu osa, maa ja rand, on elanud palju sajandeid kõrvuti väheselt omavahel kokku puutudes ja välissuhetelt orienteerudes kumbki eri suunda: üks käis läbi maitsti muu Harjumaaga, teine suhtles meritsi elavalt Soome randadega. Seetõttu on mõlemad kihelkonna osad teineteisest pikapäale eraldunud isegi keelemurde poolest. Kuna maarahvas oma eluviisidelt ja laadilt pole kuigi lahkuminev muust Harjumaa rahvast, siis püüame siin pilti anda rannarahvast, liiatigi et selle kõite Kuusalu rahvalaulud on talletatud paarierandiga just randlaste käest.

Väga tabava iseloomustuse randlasest annab samast põlvnev rahvaluulekogu Joh. Esken 1894.a.:

„...vade toisema luomuga nädon kui maisemaa rahvas. Pääld nähä pisembä seltsi, tomukamma näukarvaga, tulisemma vaimuga. Siiski on pikkembi mihi ka, vade nie on aiglasema luomuga. Lustiligud ja naljategijäd, luuleligud, armastavad laulusi laulada, usinad toisele abi menemäs ja monda muud üäd omadust. Vade kui riidu saavad, siis on kurjad, vade kärmed leppimäs jne. Noidust uskuvad enämiste kaik, moned rohkemb, moned vähemb. Tantsimisega on maarahvast alade ies olled, ennevanast kui ka nüüd. Viina juovad ka nindagu maalgi, vade kui juobuned on, siis on lustilised ja laulavad. Naisterahvas ei oda viina suuremba, vade vanemad naised pruukivad siiski kodu, kortsi ei lähä. – See kirjeldus on selle aastasaja algul arvada. Nüüd on juba muidugi teisem mood.“

Rannainimeste laadist võib saada siiski teataval määral vastupidiseidkujutlusi, olenevalt sellest, kas nendega tutvuda maal või mereligapäevase töö juures. Maal on randlane siiski pikaldane ja veniv, ükskõikne ja lohakaski, temas ei ole märgata ruttu. „Aiga küll,“ lausub randlane, „Ainult kirpu on tarvis ruttu tappa, muidu hüppab menema.“ Kuid merel, sääl muutub ta hoopis teiseks inimeseks – siis on ta karme, julge ja toimib kindla käega. Maarahvast erineb randlane õige märgatavalt just oma ettevõtlikkuse, julguse, avameelsuse ja avarama silmaringiga, nagu see on üldse omane neile, kes tihedamalt kokku puutuvad teiste maade ja rahvastega. Maailmavaatelt on randlane kaunis usklik – ja ebausklikki. See on ka üsna loomulik, sest tema elu merel usaldub sageli vaid saatuse ja õnne hoolde. Kuid rannainimene pole kunagi vagatseja, nagu neid tihti ette tuleb maal vanema põlve hulgas. Norutamist ja variserlikkust leidub siin vähe. Jumalale, mis Jumala kohus, elule, mis elu osa – see näikse olevat nende juhtmõtteks. Niisugune terve elutunne on kaitsnudki randa suuremate usuliste murrangute eest, mis maarahvast on nii sagedasti vapustanud ja selle raskemeelsust süvendanud. Eelpool märgitud Maltsveti-liikumine üldse raskeil ja ärevail aegadel tabas küll päämiselt randa ning paiskas selle kohati hingeliselt üsna roopast välja, kuid kadus varsti jälge jätmata, kui selleks mitte lugeda põlgust Maltsveti vastu. Nii omavahel kui võõraste vastu on randlane seltsiv, sõbralik ja rahuarmastaja. Need omadused on ehk põlvede kestel rahvale sisse harjunud rohkem kollektiivsust nõudva elu ja töö juures kui seda tingib põlluharijate üksikmajapidamine. Liiklemine võõrail randadel ja silgukoormatega sisemaal, eriti Järvas, on neid õpetanud hindama võõraste-vastuvõtlikkust. Kohtuskäimisi omavahel tuleb ette harva ja vargusi veel harvem. Randlase meretarbed seisavad lageda taeva all või lukustamata võrgukambreis. Igaüks tunneb oma ja võõrast asjadesse lõigatud „peremerkide“ järgi. Küll aga võib randlaste põline vabadusearmastus ja omapärane õigusetunne mõnikord vastuollu minna riigi huvide ja kitsendavate säädustega. Neilgi juhtudel hoiavad nad ühte ega reeda üksteist.

Kõige suurem erinevus maa- ja rannarahva vahel seisab küll nende keelemurdes. See on isegi nii suur, et maainimene näiteks Kolga või Kõnnu ranna murdest vaid suuri vaevu aru saab. Rannamurre omakorda on kahesugune. Läänepoolne on üsna sarnane Jõelähtme ranna omaga ja õige ligidane Viru rannakeelega. See murre omab hulga arhaisme ja soomeligisusi, kuigi pole sündinud soome mõjudel, vaid on relikt kunagisest laiemal maalal kõneldud põhja-estli murdest, mis nüüd on tõrjutud kitsale rannikuribale ja muiste siirdunud üle lahegi.

Veelgi arhailisem, kuid seejuures tugevasti Soome poolt mõjutatud on murre Juminda ja Pärispää neemel, nn. „pohiranna“. Eriti viimasel neemel läheneb see õige tähelepandavalt soome keelele. „Pohirannat“ räägitakse enam või vähem puhtalt 11 külas, kusjuures selle lõunapiiri moodustavad Kolga-Aabla, Virve, Suurpää ja Turbuneeme küla. Näiteks mõlema rannamurde vahel toome ühe lause. Salmistu külas üteldakse: „Vorgud vottasime volga ja

eks volg ole vuera oma, aga torm vei keik ja jättas meid ilma,“ aga Kolga rannas: „Vergud odimme velga ja eks velg ole viera oma, vade torm vei kaik ja jätt meid ilma.“ Üldse kostab rannakeel venivalt ja veidi lamedalt.

Rannakülad on ehitatud enamasti kõrgemaile neemeseljakuile merekaldale. Kesk küla käib lai tänav, piiratud kivi- või puuaedade ja taludega. Majad on väiksed ja suuremalt osalt õlg- või pilliroo-katustega. Kuid mõneski külas on ehitatud viimastel aegadel hulk ilusaid ja suuri hooneid. Vanemat tüüpi majade ehitusplaan on järgmine: keskel suurem tuba, selle ühel poolkambrid ja teisel pool koda uksega kummalgi pool; koja otsas on kojakamber mitmesuguste asjade panipaigaks ja suvel elamisekski. Elumajad on seest üsna korras ja puhtad, majariistad lihtsad ja suuremalt osalt kodu tehtud.

Rannarahva kodusest elust annab lühikese ülevaate Leesi randlane M. Liivanurm oma rannaelu ja –sündmusi käsitlevas käsikirjas a. 1920:

KOLGARANNA RAHVA KODUSEST ELUST 1865.A: ALGDES

Ehitused olid suitsutoad, rehetoa moodi ehitatud. Oli tuba, koda ja kodakamber ehk reietuba, reiealune ja sasiladu mõnel ja siis olid vähikesed kamprid tua otsas ehk tua kõrvas. Oli ka Leesi külas neli korstnad olemas. Suurem jagu olid raudkivi ahjud ilma kerikseta, patsasammas nurga peal. Aknad olid vähikesed, nelja ruutuga; kateuksed olid õlgedest, perduksest käis suits välja. Nägin ka vankri, kus raudnaelagi külges ei olnud. Suurem osa vankrid olid siis jo rautatud, aga puuassidega ehk telgedega, regedel olid vitsaväätidest aisapärad. Pruugiti ka veel härgi veu tarvis, käidi ka nendega Järvamaal silku kauplemas. Olid kodused käsiveskid ehk käsikivid, misga leivajahu jahvati. Vili kuivatati ahju põhja peal ära, alumine, mis tuhakseks sai, tuhk sõeluti välja. Söögiriistadeks olid mitmes peres veel puuvaagnad ja taltrikud. Vaaknad olid treitud meistri töö, taltrikud olid kodu tehtud, lusikad ja kulbid tehti kodu. Pärastpoole olid jo linnast ostetud kollasevärvilised puulusikad – nüüd on raud, sink ja ka aluminijumist. Silgu kauss ehk soolvee mold oli kodu tehtud, molli moodi tehtud – se oli igas peres. Kalja ja apupiima tarvis olid kapad enamaste kadagapuust tehtud. Mones peres oli kalja kannud tekliga, et prussakad sise ei saand. Kohvikatla ja teekannu veel selajal ei tuntud, kohvi ja tee pruukimine tuli ehk akas ka juba sest ajast signema. Vana suitsutubade ukse künniksed olid kõrge, kolmandemas palgis, nenda et uks kui neljanurgeline luuk oli.

Poletamise eli siis veel ei olnud, siis tehti tööd talve öödel peerutule valgusega. Kodust käsitööd oli selajal palju. Võrgud kooti kodu ja se oli enamiste laste töö. Aeti hommiku vara üles, vahest kell 2. Kellasi siis veel ei olnud, aga selle aset täitis kukk. Õhta oldi nii kaua üleval, et võrgu määra täis kududa. Kes laisk oli, siis pandi nogimust ette. Enne minu olid võrgud 50 silma kõrged, minu ajal kooti 60 silma ja 20 käsisülda pikad, pärast akati 100 silma kõrged kuduma. Linu osteti, need soeti puhtaks, linadest ketrati võrgu lang ja takkudest riie. Särgi ja vootri ja meesterahva pidupüksi valged toimised, naisterahvad tegid seelikud poolvillased, ristilised, uhke värvilangadega. Võrgu paelad tehti käsitsi pööradega, alumine pael kanepist, pealmine pael jõhvedest, obuse ehk härja sabadest; pullud tehti kase tohust, mis kuuse juurdega peale pandi; köied tehti kodu.

Kilunootasid oli jo enne minu muistamist olemas, aga 1875.a ümber akati kilu purki soolama, esite klaaspurkidesse ja pärast plektoosidesse. Siis akasid rahvas raha saama, siis juba akati isaisa viisidest lahkuma, visati kodune käsitöö kolikampri ja mindi vaapriku töö peale üle niihästi riiete kui majariistade poolest. Siis tulid vapriku võrgud välja, need tõrjusid noodad ära, ainult talvel jää all veel pruugita. On köisi ja võrgupaelu olemas, ei ooli enam kodu käsitse teha; tuli põletamise eli, ei ooli enam pürgu kiskuda. Oli keiki asja küll saada, niikaua kui tuli suur Mailma sõda, siis tuli jälle keigist asjadest puudu.

Randlase pää-tuluallikaks on meri, sest vilets liivane põllulapp ei tasu sageli harimisvaevagi. Kalastamas käiakse enamasti oma vetes. Igal kaluril on rannas koht, kuhu ta juhib paadi. Kivisele rannale on tehtud valgmad, puhastatud umbes sülla laiuselt kividest ja varustatud veerevate puudega nn teladega, mida mööda on paati kergem kuivale vedada. Igal kaluril on niisuguse rannasadama juures oma võrkaed, võrgukuivatamis-vabede ja võrkkambriga, milles hoitakse kalastamistarbeid. Kõik see annab rannale väga omapärase välimuse. Kalapaadid olid vanemal ajal õige väiksed, purjedeta sõupaadid. Alles läinud sajandi keskpaiku hakati enam tarvitama purjesid oma vetes püügil käimistel. Ka võrgud olid varemalt madalamad kui nüüd. Võrgud viiakse välja õhtul ja tuuakse tagasi hommikul. Mõlema toimingu juurde on tarvis normaalselt kolme inimest. Talvel püütakse ka jää alt. Tuuradega raiutakse jäässe augud, pikkade, paarist kõrendast liidetud uitudega juhatakse köis ühest jääaugust teiseni ja veetakse seda mööda noot vette. Soojadel suvepäevadel, kui kalad tulevad parvedena ranna lähedusse, püütakse keerevõrkudega.

Varemail aegadel on harrastatud kala- ja hülgepüüki ka Soome holmadel ja isegi tarbeasjad toodud Soomest, mis oli ligemal kui kodumaised linnad. Soomlased käisid jälle siinseil randadel, enamasti viina viimas ja silkudega kauplemas. Vastastikune liiklemine olnud nii elav, et külmadel talvedel, kui laht üleni jäätus, kesk merd isegi kõrtsid asutatud, nagu vanemad inimesed teavad kõnelda.

JUUSTE NEEDUS

Kogumiku „Oesel einst und jetzt“ (Arensburg 1899) põhjal Raivo Seppo

Saaremaal, Tõrvasoo ehk Undva külas Kihelkonna vallas elas kunagi kaheksateistkümnendal aastasajal Else nimega naine, kuulus nii lähemal kui kaugemal oma ilu poolest, mispärast teda ilusaks Elseks kutsutud. Veel uhkem olnud ta kaunitele säravtumedaille juustele, mida küll vaid oma tares imetleda võis. Naise juuksed ajasid mehi patumõttele ja nõnda oli igal abielus naisterahval teadmatutest aegadest peale, sellel ajal ja selles kohas kogunisti põletussurmaga ähvardades keelatud näidata end paljapäi. Sind sai kergesti nõiaks pidada, sest kui daamid olid moes tornsoengud ega teatud enam, millega kuhilat peas veel trumpavamalt mukkida, oli lihtrahval moes nõiajaht.

Kord aknal olles suges Els pead, noid lainetavaid juukseid, mis õlgu katsid sõbana. Äkki silmas ta oma põllulapil härga, läks vilja pärast murre ja kiirustas rätti unustades looma ära hurjutama.

Piisas, et tuul heljutaks ta juukselinikut, patule ahvatlevaid säbaraid...

Kuri ja kade naaber märkas, mida vaja ning ruttas kaebama külavanematele. Kumu Elsest kui nõiast lahvas laustulena üle tarede. Vaat kus nõid – nõid ka nende külal! Aga mida muud arvata naisest, kelle lakk ei mahu tanu alla. Vanemad istusid hobustele, kogu rahvas verehimuliselt kannule tormamas. Els, häbituse ots, tema vastuajamist ja salgamisi kuulmata. Või tema pole sorts; sedasi viskavad nad alati. Näidaku ta tunnismärki, et ta metsalistega sobingut pole sobitanud! Vaene naine seoti juukseidpidi kahe hobuse vahele ja lohistati põlvili metsa, kus kohtumõistmine õiguse pidi maksma panema ja lepitussuits taevast mustama.

Alles siis, kui Else põlved marraskil ja liha nühkunud maha, voor peatus. Tuleriit kuhjati agaralt püsti. Els, kes nägi, et pääsu pole kusagile ja teda ei võta kuulda ainuski hing, astus julgesti riidale, aga sõnata ei jäänud, sest sõgedail tuli teada tema ristihingelikku ausust ja oma karistust ilmsüüta hukkamise eest. Nõnda hüüdnud ta külavanematele leekide keskelt: õnn hoidku nende kodust igavesti eemale ning peres meeste viimase põlveni välja nuheldagu alati kedagi mingi halbuse või ebaõnnega. Aga tema süütuse tõenduseks tõusku kaks valget tuvi ta tuhast. Ja kui Els oli vaikinud, ja loidud läitsid kõrgelt, tõusid tuvid rahva imestuseks tulesähvidest tõesti ja lendasid vana pedaja latva, kus oma keeli nukrutsedes Else taga kurtma hakkasid. Kogu aja, kui külavanemad nüüd juhtusid mööda minema, nägid nad männi otsas valgeid tuvisid ning kuulsid neid leinamas.

Else sõna läks täide, nii kindel oli usk sellesse terve Tagamõisa kandis ja külavanemate soole kukkus tinane koorem. Üks mees nonde järglastest otsustas sajatuse tühjaks teha, selleks lammutada Else majakese ja ehitada uuesti mujale, kuhu vaim enam teed ei leia. Mõeldud, tehtud ja hästi tehtud, sest meest ei kimbutanud ükski pahandus ja lootus sõnutisest vabaneda näis tõeks pöörduvat. Aga järelpõlve oli tal ja neede tabas tema poega, nii ääretuks ulatus Else võim ja väeramatu kättemaks isegi saja aasta eest. Mis on hiljemini saatuseosalistest saanud?

Toona, aastat sada tagasi olnud Suuriku pangal Tõrvasoos nähtaval veel Else maja alusmüüri. Tema ohverduspaik, noortest puudest ümbritsetud kanarbikune harvik kandnud ent rahvasuus Else nõmme nime.

Soovitame lugeda

Õie Klamas-Loo Põhja-Eesti saartel Tallinn 2002

Autor on uurinud Koipse, Rammu ja Aksi saarte suguvõsapid. Juttu on ka Prangli ja Keri saarest ning Neeme rannast.

Annan väikese seletuse, mis vahe on kammeljal ja lestal. Kammeljad on natuke pikema kujuga, nahk kare, nagu oleks liiva selga riputatud, aga lest(kivikammeljas) on ümmargune, seljal hõredad okised. Söödavad on mõlemad. Värvuse poolest ühesugused. Värvus oleneb merepõhjast.

Kokkuvõte

1715.aastal oli Rammu saare asustuse algus. Koipse saare asustamiseajaks arvatakse aastaid 1795-1800. Umbes samal ajal läks ka Abram Aksberg Aksi saarele elama.

1952. aastal sundis Vene valitsus kolme väikese saare elanikud oma kodudest lahkuma. Nüüd jäid saared lindude hooleks.

Ei oska küll ette ennustada, kas neile saartele keegi veel elama läheb?

Saartel on elu raske – sügisel tormid ja külmal ajal jää. Kevadel jälle jäälagnemise aeg, mis vahel võib kesta paar-kolm nädalat – loksutab jääd edasi-tagasi, niikaua kui veeks muutub.

Praegune rannapiik on vilets. Seniajani oli vesi väga reostunud, aga nüüd on juba puhtam, sest kivide külge on lima ja adru kasvanud. Varem Rammu saare rannas adru ei olnud, sest reostunud vees ei kasva mererohi, kaladest rääkimata.

Vähemalt see elustab saari, kui mõni pärija saarele suvila ehitab. Kuid sellega on jälle omad probleemid. Kõigepealt oleks vaja sadam ehitada. Ja oma paat peaks ka olema. Kui sõda ei tule ja rahvaarv suureneb, siis võib saja aasta pärast nendele väikesaartele elu jälle tagasi tulla.

Kersti Lust Uuenev Saaremaa kroonuküla (1841-1919) EAA toimetis 10(17) 2003.a.

Kuni 1840.aastate alguseni põhines raharent ainuüksi mõisavaldajate ja talupidajate vastastikusel kokkuleppel, kusjuures rent ei tohtinud Balti kindralkubeneri Filipp Paulucci 11. mai 1826.aasta patendi järgi ületada kolme hõberubla ühe taalri eest. Kuigi rahandusminister Georg Kankrin oli juba 1832. aastal esitanud projekti viia kõik siinsed kroonumõisate talupojad üle raharendile, jäi see rüütelkondade vastuseisu tõttu rakendamata.

1841. aasta seadus kroonuvarade uue valitsemiskorra kohta andis võimaluse viia talupoegi üle raharendile, kui nad ise sellega nõustuvad ja kroonu sissetulekud sel moel kasvavad. Üleminek võis toimuda nii kogukonniti ühiskäenduse põhimõttel kui ka ühekaupa, tingimusel, et talupojad tagatisena aastarendi ette tasuvad. 1845. aasta reguleerimisinstruktsioon lubas raharendile üle viia need talud, mille peremehed mõisate vakantseks muutudes avaldasid soovi üle minna raharendile kas tervete kogukondadena või üksikult tingimusel, et nende majapidamiste majanduslik kandvus seda võimaldas, ja mõisakeskustest enam kui kümne versta kaugusel asuvad talud. Teorent tuli asendada raharendiga ka nendes mõisates, kus oli alla kümne talu või kus suurmaapidamisena kasutatav maa oli reguleerimise käigus liialt pisikeseks jäänud. Instruktsioon 31. oktoobrist 1846 sätestas, et kõigis vakantseteks muutuvais mõisais tuli taluperemeestelt küsida, kas nad soovivad üle minna raharendile, ja siis vastavasisulisel deklaratsiooni alusel kas kogukonniti ühiskäenduse põhimõttel või ühekaupa seda teha. Neis mõisates, kus selleks ajaks oli suudetud reguleerimisega lõpule jõuda, tuli hakata tasuma hindamistulemuste põhjal fikseeritud renti; neil, kus reguleerimistööd olid veel tegemata, määrati rent kindlaks nn ajutiste vakuraamatute alusel.

Kalle Kesküla Nasva küla ajalugu. Kuressaare 2002.

Perede kirjeldamisel kasutasin hingeloenditest ja personaalraamatutest võetud vormi, kus isa kirjutati peale- ja ema allapoole joont ning lapsed loetleti vanuse järgi. Laste juurde lisasin meetrikaraamatutest väljakirjutatud vadereid ja uurimise käigus erinevatest allikatest saadud isikuloolisi andmeid.

Vaderid (ristivanemad) on asustusajaloo oluline allikas, mis määratleb üsna täpselt iga uue pere vastuvõtmise aja külakogukonda ja annab hea ülevaate ka toonaste külaperede omavahelistest suhetest. Teisalt on vaderid paiguti ainuke allikas külameeste ametite teadasaamiseks. Seega pakun lugejale ehedat allikmaterjali omapoolseteks järeldusteks ja oma sugupuu põhjalikumaks uurimiseks.

Numbrit arvu vähendamiseks loobusin üldjuhul kuupäevadest. See peaks vältima ka segadusi vana ja uue kalendriga. Oma sugulaste kohta olen erandina püüdnud kuupäevad kirja panna – kuni kalendrireformini 1918 vana kalendri järgi, sealt alates uue kalendri järgi.

Tehinguid maaga püüdsin kirjeldada enamlevinud ajalooliste terminite abil. Siinkohal aga rõhutan, et kalameeste jaoks on maa hoopis teise tähendusega – nende kõnepruugis on maa eeskätt mere vastandmõiste. Maa tähendab kalameestele kõiki merelt näha olevaid maismaa osi – mandrit, saart, poolsaart, laidu, mida iganes. Seda teadmata on rannaäärseid kohanimesid üsna raske mõista. Olgu siin näiteks Roomassaare poolsaar, mis sai nime mitte Rooma linna vaid Roomaa saarekese järgi.

Rannakülas on teine tähendus ka talu mõistel. Nasval pole kunagi traditsioonilisi talusid olnud, ometi on ka siin külaperede elukohti enamasti taludeks hüütud. Paremat terminit ei osanud ka mina välja mõelda.

Huvitavamaid kalapüügiga seotud kohanimed hulgast: Laevanina värav, Nukiaianukk, Musumännik, Neeva, Vaherhusaar.

Kes oli ...

Kallaspapp

Mõisa ajal kalurikülades asjamees, kes teatas kaluritele kalaparvede ilmunisest rannavette. Ta oskas ka kõrge kalda pealt leppemärkidega juhtida nooda vedamist ümber kalaparve. Ka räimi püüti tollal noodaga. Juuni algul, kui räim kudes, olid kalda pealt nähtavad suured kalaparved meres, mis hõljusid lainetel nagu hõbedased vaibad. Kuidas kallaspapi tööd tasustati, ei ole teada. Arvatavasti tasusid kalurid osaga saagist. Juhul kui kalapüüki juhtis mõisnik, sai kallaspapp arvatavasti tasu mõisast.

Vastalised

Merelt naasnud kaluritele vastu tulnud perekonnaliikmed või ka võõrad, kes aitasid kala võrkudest välja noppida – võrke päästa. Vastaliseks nimetati ka sisemaa talumehi, kes tulid randa kala ostma või vilja vastu vahetama.

Kupsa - kalade ülesostja. Kupsadele pidi odavamalt andma, sest nemad ostsid ära terve loomuse.

Mündrik – mõne Läänemere sadama paadijuht. Vedas kaupu reidil ankrus seisvaile laevadele, pidi tagama sadama korrashoiu. Mündriku teenistuses oli sulaseid ja paadimehi.

Haakriku koguja – kogus mere poolt randa uhutud uppunud laevade vara.

Messipoiss - Meessoost kokaabi laevas.

Tekipoiss – tekimeeste (junga, tekipoiss, nooremadrus, vanemadrus, pootsman, puusepp, tüürimehed ja kapten) hulka kuuluv laeva meeskonna liige, kes on mõnda aega merd sõitnud, aga kel ei ole veel nooremadruse kutset. Käis merevahis, oli roolis, pakivahis, tegi mitmesuguseid töid (värvis, kloppis roostet), oli abiks vanemadrusel plessimisel.

✂ ✂ ✂ ✂ ✂ ✂ ✂

Soolast

Väino Mäe

Meist igäüks teab kindlasti üht meremeeste laulu kahemastilisest kaljasest, mis ennemuistsel aal sõitis soolalastiga ... sel ajal sool oli kallis kraam ja sada kuldnat maksis aam...

Hollandi kuldnat teatakse aegadest-aega „kõva rahana!“. Kuidas oli aga lugu soolaga?

Kas nüüdne ja vägagi odav tarbeaine oli meil vanasti tõesti uskumatult kallis ainult laulusalmis?

Ajast aega on riigi valitsejate üheks sissetulekuks olnud maksud: kas oma elanikkonnalt, sissetoodavate kaupade, lao, sadama, müügikoha, tegutsemise jne eest.

Minevikus on kuningad, tsaarid, linnad kehtestanud vägagi omapäraseid ja ekstreemseid makse. Näiteks Peeter I maksustas habeme kandmise, linnavõimud teatud riietuse või relva omamise jne

Juba Hansa liidu tekkega kehtestati kõrged tollid, aktsiisid ja seda just sissetoodavatele, enam nõutavatele kaupadele.

Pole teada, kunas avastati sool maitse- ja eriti liha, kala konserveeriva ainaena. Raskesti kättesaadavaks ja minevaks kaubaks oli see juba varajasel keskajal. Prantsusmaalt tooduna maksustati see kõrgelt. Kui linnades oli soola vajadus ehk väiksem siis talupoja vajadus selle järel suurenes pidevalt ja tõusis ka hind. Selle põhjenduseks ei olnud mitte erakordselt rasked ajad ega sõjaolud vaid valitsejate alatine rahahäda ja kaupmeeste suure tulu saamiseiha. Mitmed ajaloolased väidavad, et Tallinn on kerkinud soola tuludest. Paljud üriku kinnitavadki seda.

Pole teada, kuidas elas soolata (või soolaga) pärisorjast talupoeg. Võib arvata, et selle tarvitamisest ei saanud loobuda ka kõige vaesem, loovutades selleks oma viimased krossid.

Viru-, Harju- ja Saare rannameestele oli sool vast kõige olulisem ja suhkrustki kallim. Kirjalikest ettekannetest selgub, et soola puudus on põhjustanud korduvalt rannaäärsetes küldes koguni näljahädasid. Kaupmees ja mõisnik oli neil aegadel kiivalt selle kauba ainuvaldajaks, kes ka dikteeris hinna.

1700.a. lõppu 1800 algusaastatel on rannarahvas odavamat soola vahel saanud Soomest. Needki on olnud vaid üksikud juhud.

Pärisorjuse kaotamisega 1816 ja liikumisvabaduse laienemisega suureneb ka rannarahva iseteadvus ja julgus. Eluline vajadus soola järele on tõstnud aktiivsust selle hankimisel.

Algas lausa sõda soola pärast.

Üriku tõendavad mitmekümnete järgnevate aastate jooksul toimunud sadadest soola salaveo juhtudest. Needki on kindlasti vaid väike osa üldisest salaveost mis tõendatud paljudest sissekukkumistest. Õnnestunud retked on harva jäänud paberile.

Üldist ja suuremat salavedu on 1820 paiku ilmselt alustanud soomlased. Nemad olid Viru-Järva Maakohtus esimesteks „kurjategijateks“ sellega salakaubitsemisel karistatuid. Hiljem ei jäänud veo nutikuselt maha eestlasedki. Soolaga aeti siis suurejoonelist äri nagu 1920-30-telaastatel piiritusega Viru rannal.

Üheks kavalaks võtteks randlaste soolaäris oli sõit naiste ja tüdrukutega Soome kalapüügile. Mis mehed püüdsid, seda naised sealsamas Soome odava soolaga sisse soolasid. Oma püütud silkude koju toomiseks ei saanud keegi neile takistusi teha. Nii toodi soola päris ausal teel, sest 1824.a. anti keisri käsuga õigus rea Soomest kaupade toomiseks päritolu küsimata ja tollita.

Nende kaupade hulka kuulusid ka kalad mitmesugusel kujul. Sõidud üle lahe olid seda tasuvamad, sest kaasa viidi Soomes hinnatud aineid, mille vastu soola vahetati. Nendeks oli Viru vili ja viin, mis juba siis olid sääal heas kuulsuses. Vahetuskaubaks peale soola kujunes hiljem rummi ja kohv.

Silkudega soolaäri polnud peale 1824.aastat sugugi ohutu. Jäädes rannavahtide kätte, kui tunnis oli rohkem soola kui kala – olid kerjus valmis ja trellide taga koguni.

Ürikud tõendavad, et esimesi Soomes kalu soolamas käijaid olid Kolga mehed Thomas Andres, Junkru Thomas Keskkülla ja Tamme Hans. Nemad käisid juba 1827.a.suvel Soome saarestikus ja 1828.a. mais sääal uuesti ühe suure ja mitme väiksema paadiga. Hulga naistega sõitis sinna kaasa ka Palmse kõrtsmik Rahkamäe Jakob, kes Amskäre saarel äri tegi kuni teised kala püüdsid. Millega ta äri tegi, pole kirjas kuid arvatavalt võis see olla kõrtsi kaup – viin. Kuue nädalaga olid tunnid kala täis ja sõideti koju. 18.juunil Kasispea küla juures randumisel tuli juurde rannavaht Petrov, kui Rahkamäe Jakob ja Keskkülla Thomas viimastena õiendasid paatide juures. Rannas liiva oli maas veel ära viimata 4 kotti soola ja ühes väikses paadis veel 1 kott.

Juurde tulnud rannavahis konfiskeerisid kõik: paadid, kotid soolaga ja suuremas paadis olnud 4 ½ tündrit räimedega, 1 pütt rasva, 3 toopi traani, 10 naela sealiha, 1/2 külimittu herneid, 3 leesikat rauda ja 13 süllase kalavõrgu. Samaks ajaks tulid külast tagasi Thoma ja Jakobi kaaslaste ning tahtsid oma asju kätte saada. Rannavahtide vahtmeister lubaski need tagastada kui mehed tasuvad soolatrahvi. Mehed läksid külast raha tooma, aga rannavahid kartes, et mehed toovad külast abi ja tulevad hulgana neile kallale, pidasid paremaks kahe vangi ja paatidega jalga lasta. Teada saades, et vahtmeister ei pidanud sõna ja kadus kõigega sõitsid külast raha toonud mehed Tallinna järele ja maksid trahvid ära. Nii saadi Keskkülla Thomas vabaks, aga kõrtsmik Jakob mitte.

Rannavahtide andmetel oli Jakob vana salakaubavedaja, kes lõpuks sisse kukkus ja kui mees nüüd käes, ei tohtinud teda nii kergesti vabaks lasta. Mitmete vintsutuste järel Jakob siiski vabanes. Meeskohus mõistis mehed kõik õigeks ja said paadidki kätte, sest kaaslaste rääkisid kõik ühesugust juttu. Ainult saamata jäi pool tündrit silku, tunnid rasva ja traaniga, mis rannavahid omale tegid. Meeskohus ei leidnud, kes rannavahtidest need varastas ja nii ei saanud kedagi ka karistada.

Meestele sai aga selgeks, et kangekaelse salgamise ja üksmeelse tunnistamisega tullaakse täbarast loost puhtalt välja. Meeskohus mõistis harvadel juhtudel salavedaja süüdi, kui see just ise kõik priitahtsi üles ei tunnistanud. Iga sissekukkumisega saadi kogemusi juurde.

1826.aasta mihklipäeval olid Kolga talupidajad suurel ärireisil rannast soolaga sisemaale. Peaaegu pool küla oli väljas, igal soolakotid peal. Seekordne oli esimene selline suurem tehing ja mehed sattusid Palmse mõisa lähedal teel vastakuti rannavaht Peeter-August Loosega, kes kahe talumehega heinu vedas. Kiirus, millega soolavoorilised temast mööduda tahtsid, äratas tähelepanu. Loose hakkas koormaid kontrollima ja võib arvata, milline rõõmus tunne oli mehel sellise laadungi avastamisel. Loose lasi koormad ringi pöörata ja sõitis sörgiga Muuga mõisa. Soola vedajad olid kõigest sedavõrd löödud, et neil ei tulnud ka pähe vastu hakata.

Ainult 70-aastane Sarro Mihkel taipas midagi ette võtta. Teel Muuga mõisa tuli vastu rühm vene kiviraidureid. Ta andis neile 50 kopikat ja kutsus appirannavahtide käest päästma. Öösel, kui kõik magasid ja rannavaht üksi valvas ukse ees soolakoormaid, tulid vene mehed 5-6-kesi kaigaste ja kividega vahile kallale ning ajasid ta tupp. Soolavedajad pääsivad kiiruga toast, jättes osalt maha leivakotid ja kuued, rakendasid venelastega hobused ja põgenesid. Appi tulnud kiviraidurid teenisid aga ausalt oma 50 kopikat, lärmasid ja käratsesid õues hommikuni, hoides rannavahti toas kinni.

Kui soolavedajad kihutasid otse edasi, siis Sarro Mihkel arvas, et on targem teha teisiti. Koos oma teenija Elsa ja Mäe Hansuga kolmel hobusel sõideti läbi Palmse metsavara hommikuks Viitna veskini. Mihkel läks palvega möldri juurde panna rasked kotid veskisse hoiule, sest paha teega murdus vankri telg ja hobusedki väsinud. Mölder ise oli maas haige, aga naine andis veski võtme ja juhatas kuhu kotid panna. Mäe Hansu kaks kotti olid märjad ning need pandi tupp kuivama. Mihkel sõitis nagu aus mees suurt maanteed pidi minema.

Vahepeal olid kõik rannavahid jalule aetud, kes tabasid kaks meest, keda Loose arvas ära tundvat. Neil oli vankris kottides vaid vili ja tunnistasid, et olid selle sisemaalt vahetanud. Nendega polnud midagi teha ega õigust kinni pidada. Ausat meest mänginud Sarro Mihkel peeti ka vahtide poolt kinni koos kaaslastega. Mihkel lõi verest välja, alatud kavalus jättis mehe maha ja ta oli nii juhm, et tunnistas kõik üles ja kuhu soola peitnud. Järgmisel päeval pidi ta rannavahi sinna kohale viima ja ise soola ka ära tooma. Lõpuks istus mees Tallinnas kinni kuni trahvi ära maksis. Salakauba varjamise eest mõisteti ka Viitna möldri trahv 135 rbl 80 kop. Ta maksis trahvi ära ja läks siis Tallinna edasi kaebama. Kuigi selle esitamise aeg oli möödas, aitas teda kindralkuberner Paulucci, kes andis asja uuesti arutluse. Viru-Järva meeskohtu otsus oli, et „ei ole tõendatud, et Viitna kõrtsimöldri Tongo Mardi Abrami poeg

Joosep ja selle naine Porgatsi Arendi tütar polnud teadlikud, et ta vastu võttis hoiule soola. Nendelt sissenõutud trahv on ebaõiglaselt ja enne lähemat juurdlust ja seaduslikku otsust sisse nõutud.“ Mölder sai raha tagasi ja naine kohtu poolt noomituse omapead tegutsemise eest.

Soolaveo algusaastail, kui puudusid kogemused ja kavalustki vähem olid tabamised täiesti juhuslikud.

Nii juhtus õnnega kokku rannavaht Berendsohn. Ta läks Lahekülas Janiko Thoma juurde jooma ja leidis parajasti aidas 3 külameest soola mõõtmas. Sääli oli kolm tundi soola ääreni täis. Kaks kotti soola aidaukse ees ja neljas tünder teises aidas. Rannavaht lasi soola kõik ühte aita panna, keeras ukse lukku ja läks oma kaaslast appi kutsuma, kes oli edasi läinud. Kui vaht tagasi jõudis, oli enamus soolast kadunud. Kolm tündert olid tühjad. Ühes oli vaid umbes üks vakk ja kaks külimittu ja ühes kotis üks vakk soola. Tühjade tünnide põhjas oli vaid natuke soola puru. Vahid otsisid kõik kohad ja ümbruse metsagi läbi, aga suur noos jäi saamata. Janiko Thomas maksis trahvi järelejäänud 8 puuda 23 naela soola eest, mis tema sõnul oli sügisel Soomes soolamisest üle jäänud.

Veelgi sagedamini kui suvel-sügisel paatidega toodi talvel soola hobustega otse üle jää. See oli küll seotud riskiga jääs olevate pragude tõttu – aga neil aastail kaanetas kõva ja pikaldane külm vahel aprillini Soome lahe.

Suuremaks salaveo tabamisteks kujuneski märtsi kuu.

Nii leidis näiteks rannavaht 1830.a. märtsis merejälil Toolse ja Vainopea kordonite vahelisel alal merelt tulevaid jälgi ja nende järel Kandlest Eisone Körtso Josepi küünist kolm kotti soolaga. Kuna küün oli ¼ verstamajast eemal ja uks lahti ei tunnistanud keegi seda omaks, jäid trahvid saamata ja vedajad karistamata.

Viru rannavahtide paljude ettekannete põhjal võib väita, et soola salavedu oli päris ulatuslik. On küll tuvastatud salakaubast jääke, kas metsades, heinaküünides, isegi koobastes, sissekukkumised aga jäänud vähemaks. Ju on Viru ranniku „ärikad“ omandanud aastatega kogemusi. Ka rannavahtidel elu oli siin julgem läänemaa ja Saaremaa vahtidest, kus nende peksmised muutusid igapäevasteks ja mõnigi neist jäi alatiseks kadunuks. Sääli pidi rannavahtidel olema mees-mehe vastu füüsiline ülekaal, kui taheti midagi saavutada. Vähemusse jäädes hoiti hoopis eemale, et oma „nahka päästa“. Ürikud tõestavad, et enamasti olid vahtidele kerepeale andjateks soomlased. 1829.aasta aprilli alguses tulid 13 soomlast sama palju hobuste-regedega Warangu mõisa tühjade viina ankrutega. Nad olid ennem soola külapeal realiseerinud ja tahtsid siit märjukesega tagasi minna, et reis oleks igati tulus. Valitseja müüski igale kaks ankrutäit ja soomlased asusid kohe öösel tagasiteele. Rannaülevaataja abi Zitov sai tehingust teada ja sõitis 3 kaaslasega soomlastele mere äärde vastu, kus neilt passe nõudis. Läks märuliks, kus soomlased lubasid „viimse pilguni end kaitsta“. Et soomlasi peatada, käskis ülem põgeneda kavatsevate hobuste rangid katki lõigata. Hoolimata sellest, et Zitov lasi hoiatuseks oma püstoli tühjaks said rannavahtid kõva kitli. Zitov soomlaste pussihaava õlga ja jalga, riided seljast rebiti puruks, jäi ilma ka mõõgast ja püstolist. Üks rannavahtidest löödi uimaseks ja teised kaks katsusid terve nahaga pääseda. Soomlaste triumf oli täielik ja suure hurraa kisaga sõideti minema. Hilisemal uurimisel ei tundnud neid keegi, kes olid või kust tulid, kes neid äris abistas. Lõpuks said karistada kahepäevase arestiga mõisateenrid, kes ei jooksnud kohe adrahohtuniku juurde teatama, et valitseja soomlastega keelatud kaupa teeb. Valitseja kadus aga uurimise käigus Saksamaale.

(Järg järgmises PL-s)

Meie autoreid

Raivo Seppo

Sündinud 30 aastat tagasi Tallinnas. Käinud koolis teatava tuidumusastmeni ja harinud end seejärel iseseisvalt, sest paljuski on tulnud ennast koolitada juba õige varasest peast ainult ise, mis parata. Nüüd kohtuametnik. Meelsamini kirjanik – „Hüatsintsõrmus“ (1995), „Ahvatluste oas“ (2002), ka nimedeuuriija – „Eesti nimeramat“ (1994), „Nimed ja nimepäevad“ (2002). Tegelnud ka muude laiemale avalikkusele mitte kuigi huvipakkuvate harrastustega. Genealoogia juurde jõudnud murdeas. Ema poolt Harju-Risti, Rapla ja Viljandi kandi esivanematega, lisaks saksa, poola, šoti ja muud importverd, isa poolt Peterburi kubermangu rännanud eestlaste järglane.

Aldur Ruumet

Sündinud olen "saksa ajal" (20.01.1943) Saaremaa kõige läänepoolsemas, Lümanda vallas, Koimla külas talupidaja perekonnas. Peale Taritu 7-klassilise Kooli (1957) ja praeguse Saaremaa Ühisgümnaasiumi (1961) lõpetamist omandasin elektriinseneri kutse praeguses Tallinna Tehnikaülikoolis (TPI-s 1967). Osalesin aktiivselt Rahvarinde tegevuses, alates Eesti Vabariigi taaskehtestamisest aga tuli huvasti jätta oma erialase tööga, praegu töötan Konkurentsiametis ekspordina.

Oma nooruseaja kuni kõrgkoolini veetsin põhiliselt maakodus isa-ema abistades, mis andis maatöö kogemused, loodusearmastuse ja tugeva eneseusu eluraskustega toimetulekuks. Ühtlasi andsid vanemad edasi neid mälestusi, mida nad ise olid näinud ja kuulnud. Kahjuks soov neid andmeid kirja panna tekkis alles siis, kui rääkijaid enam ei olnud. Paljuski tuleb nüüd piirduda mälus tuhnimise ning vanade kirjade ja piltide otsimise-sirvimisega. Siiski hakkasin isa soovitusel, kellele tema vend, Leo Ruumet USA-st sellest soovist kirjutas, Grumide-Ruumetite suguvõsa uurimisega (haudade külastamisega) tegelema juba isa ja ema eluajal, pikem sugupuu sai koostatud 31. juuliks 1978 ja täiendatud 1982. aasta suveks, kui 21. augustil organiseerisime esimese, vanaisa Martin Ruumeti (1866-1957, 17 last) järglaste suvekokkutuleku Koimlas – Andrusel ja Koimla külamajas.

Mall Jõgi

Sündinud 16.juulil 1947 Tallinnas. Lõpetanud Tartu Ülikooli eesti filoloogia. Töötanud Fr. Tuglase Maja-muuseumis, kultuurilehe Sirp toimetuses, Teaduste Akadeemias. Praegu Kultuuriministeeriumi nõunik. Emakeele Seltsi, Johannes Aaviku Seltsi ja Eesti Kirjanike Liidu liige. 1996-1999 Eesti Kultuurkapitali kirjanduse sihtkapitali aseesimees ja esimees.

Alates 1971.a avaldanud kultuuriajakirjanduses artikleid ja intervjuusid.

Abielus Ülo Kaevatsiga. Pojad Mihkel (s 1983) ja Marten (s 1985).

Volli Mäeumbaed

Mees nagu muuseum

Ta on seda hingelt ja teadmistelt, aga meest ennast muuseumivitriini ei panda. Ometi kui küsida Hiiumaal hiidlaste käest, kes on Volli Mäeumbaed, siis üsna sageli on vastuseks – muuseumi looja, muuseumimees, mees nagu muuseum.

Päritolult on Volli põline hiidlane – pärit Kaasiku külast Pühalepa ja Käina vahepealt. Sündinud 28.augustil 1928.

Tänavu on üks tähtpäev veel, nimelt saab 55 aastat sellest, kui lõpetas Kärkla keskkooli teine lend ja seal ka Volli. Edasine elutee pani tükiks ajaks teisi õpetama, eks võõrvõimu armeeski tuli käia, aga Mänspäe Algkooli juhataja amet nõudis enese täiendamist ja Haapsalu Pedagoogilises Koolis alanud kaugõpe lõppes selle kooli likvideerimise järel hoopis Tartu Õpetajate Kooli diplomiga. Volli oli kolmes koolis õpetajaks – Mänspäe, Leisu ja Emmaste koolis, kõigis kokku 13 aastat.

Kodust saadud vanavara-pisik hakkas aga tugevasti kripeldama nii, et paika sai Mänspäe kooli koduloo-nurk ja Leisu koolimuuseum. Ka Hiiumaa üldsuse tahtmine liikus oma saare muuseumi suunas ja nii saigi kahe koolimuuseumi baasil alguse 1967.a Hiiumaa Koduloomuuseum, alguses isetegevuslikult, aasta pärast juba riikliku muuseumi staatuses. Kogud kasvasid ja varsti oli pea terve Kassari mõisa valitseja maja, hilisem koolimaja, Hiiumaa mineviku päralt. Aastaid oli Volli nii direktori, peavarahoidja, teaduri, giidi, majahoidja ja teiste rollide täitja. Peale muuseumi loomise pani Volli samal aastal aluse veel rahva-kunstimeistrite koondise Uku Hiiumaa jaoskonnale ja oli selle esimene juhataja.

Muuseumis tuli enamik majandustöid tol ajal ise oma kätega ära teha, samuti põhiline muuseumitöö – esemete kogumine, puhastamine, konserveerimine, arvelevõtmine, säilitamine ja eksponeerimine.

Hiiumaa Koduloomuuseum oli Volli ajal ,siis 1967 – 1982 väga tähtsaks omakultuuri haridusasutuseks nii hiidlastele kui nende külalistele. 1976. aastal tehtud väga korralikust ekspositsioonist on enamik tänagi alles ja ikka aktuaalne.

Aeg aga läks ja Volli töötas enne päriselt pensionile jäämist veel Käina koolis majandusjuhatajana, siis sundis tervis rahulikumalt elama. Ometi jätkub siiani töö rahva mäluga, jätkuvad kodusaare ajaloo-alased artiklid kohalikus ajalehes “Hiiumaa”, mille kirjasaatjaks on Volli algusest, 1949.aasta talvest peale. Tänavu tuli lisa-tunnustust kõrge riikliku autasu näol. Vabariigi president annetas Volli Mäeumbaiale Valgetähe V klassi ordeni. Muuseum on tema elutöö.

